

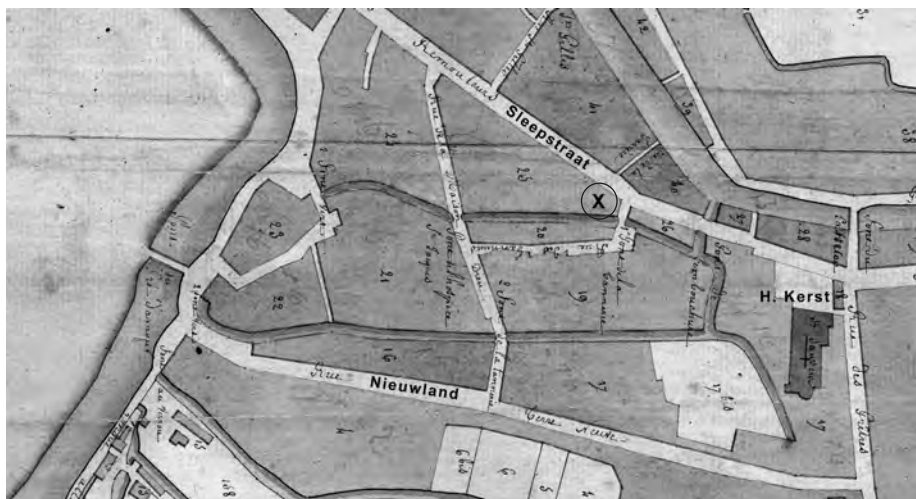
OVER HET HUIDEVETTERKEN, HET ‘HUYDEVETTERS- BRUGSKEN’ EN... EEN KOPERSLAGERIJ

Toen we in 1987 een oud vervallen pand kochten in een voor ons onbekende wijk van Gent¹, wisten we dat het om een heel oud huis ging met wortels in een ver verleden. De oude balken versierd met schildjes, de kromme muren en houten deurtjes spraken voor zich. We kwamen er vlug achter dat het huis oorspronkelijk gebouwd werd aan een brugje over een oud waterloopje dat in verbinding stond met de nabijgelegen Leie en dat einde 19de eeuw gedempt werd (afb. 1).

Afb. 1. Het Huidevetterken, het oude waterloopje dat in verbinding stond met de nabij gelegen Leie en dat in de late 19de eeuw gedemt werd. Hier een recent zicht op het terug opengelegde water in de tuin tussen de Sleepstraat en het straatje dat eveneens de naam Huidevetterken draagt.

We vonden het een puik plan van de architect² om het gedeelte van dit oude Huidevetterken dat door onze eigendom moest lopen terug op te zoeken en terug open te graven. Zo gezegd, zo gedaan en we vonden de oude kaaimuren terug die dit waterloopje afbakenden. Een derde van onze tuin bestaat momenteel uit water.

Afb. 2. De buurt van het Huidevetterken met het lusvormige deel van de oude Leie tussen de Sloopstraet en het Nieuwland.

Middenboven: de Seleskestkerk. Links de bocht van de nieuwe (de huidige) Leie (1809, Stadsarchief Gent DD nr. 12, detail). De lokatie van het hier beschreven huis is aangeduid met een kruisje.

Waar in Gent?

Het gebied waar ons huis zich situeert is gelegen in het noordoosten van de stad, tussen de Leie en de Heilige Kerstkerk (Sint-Salvatorkerk) gelegen aan het einde van de Sloopstraet in de richting van de Muide. Dit laaggelegen noordelijk stadsdeel was in het begin van de 13de eeuw door de stad uitgebouwd als een versterking op vraag van de Vlaamse graaf Ferrand van Portugal en zijn vrouw Johanna van Constantinopel in het kader van hun conflict met de Franse koning Filips August. Het ging om de zogenaamde 'upstallen', d.i. onbebouwde grond gebruikt voor veeteelt. Zo werd ook de heerlijkheid van Nieuwland bij de stadsgronden gevoegd. De eerste sporen van bewoning dateren uit de tweede helft van de 14de eeuw.

De Leie zoals we die vandaag kennen is er pas gekomen in de loop van de 13de eeuw toen armen van de Oude Leie gekanaliseerd werden en met elkaar verbonden tot 'Nieuwe Leie'³. Het gebied was zeer vochtig en moerassig en er bleven tal van oude Leiearmpjes, grachtjes en kanaaltjes bestaan. Eén daarvan was het Huidevetterken. Op de hierbij gereproduceerde kaart uit 1809 (afb. 2)⁴ zien we het lusvormig gedeelte van de oude Leie tussen de Sleepstraat (links, met nog meer links daarvan het Meerhemkanaal, links boven), het Nieuwland (rechts) en de Huidevetterskaai met de vroegere herberg De Groene bij de 'nieuwe' Leie⁵. De westelijke arm van de lus (links op de afb.) is het 'Huidevetterken'. Dit werd aan de voet van ons huis overbrugd door het 'Huidevettersbrugsken'. Het huis moet juist op de hoek van dit brugje gestaan hebben. De aanzet van de brug is nu nog te zien op de noordoostelijke hoek onderaan de huismuur. Het waterloopje maakte enkele tientallen meter meer noordelijk, even ten zuiden van de Seleskestkerk een bocht van 90° om onder

Afb. 3. De situatie anno 2014 via Google Earth.

het 'Muydebrugskén' en de Sleepstraat te stromen en uit de monden in het Meerhemkanaal, dat volgens M. Gysseling overeenkwam met de Oude Schipgracht. Dit Muydebrugskén juist ten ZW van de H. Kerstkerk vormde vroeger het einde van de Sleepstraat⁶. Afb. 3 geeft een beeld van de situatie van de buurt anno 2014.

De huidenvetterij

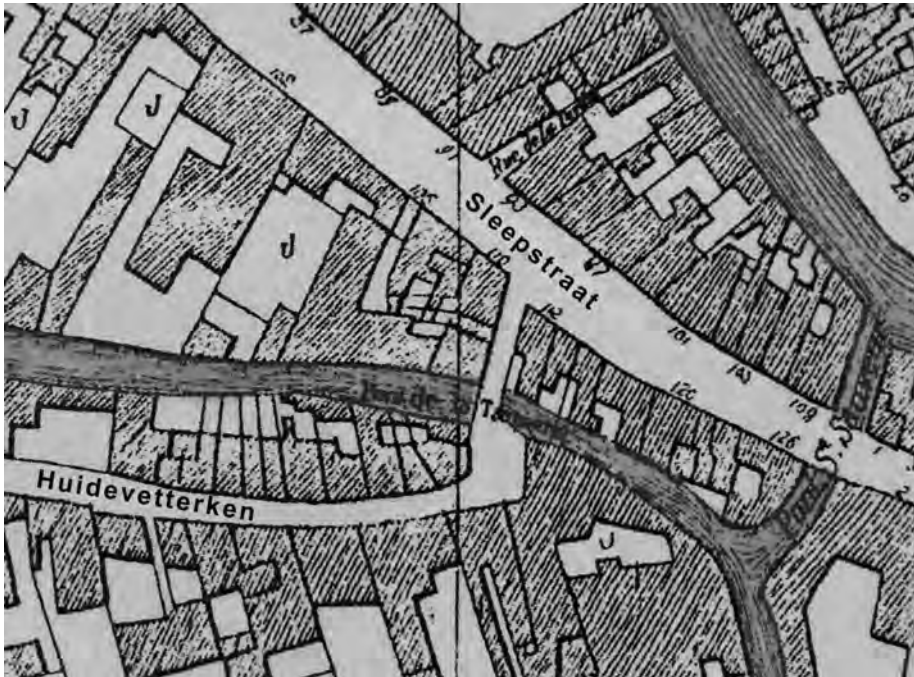
Het Huidevetterken - zowel het waterloopje als het straatje - dankt zijn naam aan de bedrijvigheid die hier vroeger werd uitgeoefend: de leerlooierij of huidenvetterij. Over deze ambachtelijke specialiteit zijn er al heel wat bijdragen verschenen⁷. De huidenvetters en de lederbewerkeren van Gent waren actief op verschillende plaatsen (bv. in de Grote en Kleine Huidevettershoek, het Sint-Elisabethsbegijnhof, de Steendam, de Reep....). Zo dus ook aan de Huidevetterskaai aan de Leie en in de omgeving daarvan: Nieuwland, het Godshuis-hammeke en het Huidevetterken, ten oosten van de Sleepstraat.

Op al deze plaatsen vloeiden er, meestal aan het achtererf, kleine waterloopjes die voor de huidenvetterij onmisbaar waren. Zo was het Huidevetterken de plaats waar de huidevetterijen die erlangs gevestigd waren het bloed, het haar en het vet van de te behandelen (runds- en kalfs)huiden loosden. Bovendien gebruikte men hier in Gent als looimiddel de tanninen (looizuren) die vrijkwamen uit gemalen eikenschors. Ook deze looimiddelen werden frequent in het water geloosd. Dat maakte deze waters tot de meest vervuilde van de stad⁸.

De ambachtsgilde (of liever 'neeringhe' zoals men in Gent steevast zei) van de huidenvetters, vormde in het jaar 1356 het 11de lid van de meer dan 50 'kleine' neringen⁹. In de 15de eeuw waren ze al opgeschoven naar de 8ste plaats. Velen van haar leden vervulden ook een politieke functie als schepen in de Gentse Schepenbank, wat wijst op hun aanzienlijke sociale status¹⁰. Hiervan getuigt ook het neringshuis op de Vrijdagmarkt, het Huidevettershuis of het Toreken genoemd. Johan Dambruyne relateert dit in zijn groot werk over de Gentse ambachten in de 16de eeuw: de huidevetters hadden weinig andere bezittingen (productief kapitaal zoals huizen, gronden, renten..) en investeerden liever in een prestigeproject als het Toreken om te imponeren. Een vroeg voorbeeld van 'imagebuilding' dus!

Om terug te komen naar het werk en de looitechnieken zelf. De huiden van runderen en kalveren werden na het slachten een eerste maal gereinigd en gezouten om te bewaren. Aangekomen op de huidenvetterij werden ze ontzout door overvloedig te spoelen in stromend water. Daarna werden ze in kalkloog gedompeld om de vezels lossere te maken en het bewerken te vergemakkelijken. Dan volgde het afschrapen van de haren (het 'ploten') en uiteindelijk het

eigenlijke looien met natte gemalen eikenschors. Vooral het kalken en ontcalken was arbeidsintensief: herhaaldelijk baden, uithalen, plooiën en opnieuw baden behoorde tot het werk van de huidenvetter en zijn gezellen en vergde een grote vakkennis. Na ongeveer twee maanden konden de huiden dan tussen lagen gemalen schors in kuipen worden gelegd en vochtig gehouden. Er bestonden verschillende kuipmaten. De grootste kuipen hadden een diameter van 2 meter en konden tot 2.70 m diep zijn. Soms stapelde men tot 100 huiden tegelijkertijd in dergelijke kuip! Om leer van de beste kwaliteit te bekomen moest men voor de dikste huiden (gebruikt als zoolleer) op een looitijd van ongeveer 2 jaar rekenen. Het looiproces werd uiteindelijk stopgezet door alkalische stoffen toe te voegen aan het zure mengsel. Men gebruikte daarvoor bij voorkeur honden- en varkensuitwerpselen.... In de 19de eeuw heeft men het bewerkings- en het looiproces drastisch kunnen verkorten door gebruik te maken van draaiende looitonnen. Het spreekt vanzelf dat dit op schaalvergro-

Afb. 4. Detail van het plan Gevaert en Van Impe uit 1878. Rechts in de benedenhelft het Huidevetterken (de straat) en tussen de achtererven het gelijknamige riviertje. We zien het straatje ombuigen naar de Sleepstraat en het waterloopje oversteken via het Huidevettersbrugsken. Rechts zien we het riviertje splitsen. De ene arm dwarst de Sleepstraat onder het oude Muidebrugje om een verbinding te vormen met het Meerhemkanaal (rechter bovenhoek). Een andere tak volgt de tegenovergestelde richting naar het Nieuwland.

ting uitdraaide. Immers dit procedé kon enkel toegepast worden na invoering van de stoomdrijfkracht¹¹.

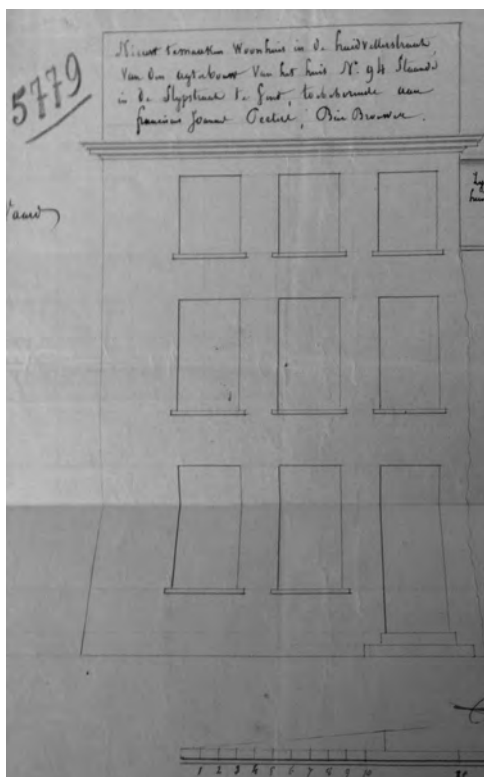
Huis, tuin en pakhuis

Het huis waar we nu wonen kochten we in 1987 van Emmanuël Baetens, die het zelf verwierf van zijn vriend-architect Luk Vertongen. Deze had een jaar eerder een grotere eigendom verworven, namelijk de vroegere koperslagerij van de familie Van de Woestijne uit de Sleepstraat. Het stuk dat hij oorspronkelijk niet doorverkocht aan Baetens werd door ons in 2004 aangekocht. Het gaat om een oud pakhuis/werkhuis. Het werd gerestaureerd tot een praktijk en twee appartementen / lofts.

Hierna proberen we de bestemming en de eigenaars van deze eigendommen te reconstrueren. We moeten ons hier beperken tot gegevens vanaf de oprich-

ting van de staat België in 1830. Het vermoeden bestaat dat er oorspronkelijk een huidenvetterij gevestigd was maar dat kunnen we voorlopig niet bewijzen¹².

Dank zij het in 2011 door Coene en De Raedt bij uitgeverij Snoeck gepubliceerde werk "Kaarten van Gent - Plannen voor Gent 1534-2011"¹³ kunnen we zien dat er in 1619¹⁴ nog géén huis staat aan het Huydevettersbrugskén maar wel in 1641¹⁵. Een duidelijker bebouwing valt af te leiden uit het 'Plan de la ville et château de Gand' uit 1756, door Malfeson waarin vooral aandacht besteed werd aan waterlopen en bruggen¹⁶. De vraag is natuurlijk in hoeverre deze kaarten een nauwkeurig beeld geven. Hoe recenter de kaarten worden, hoe betrouwbaarder blijktbaar. Op een aantal kaarten van eind 18de eeuw en 19de eeuw zien we duidelijk hoe de percelen tussen het Huidevetterken (straatje), het

Afb. 5. Bouwaanvraag uit 1826 tot het uitbreiden van de bestaande woning met twee bouwlagen.

Huidevetterken (waterloopje), het Huidevettersbrugsken en de Sleepstraat volgebouwd worden (afb. 4)¹⁷.

De eerste concrete aanwijzing van het huis vinden we in de oude bouwaanvragen van Stadsarchief Gent (SAG) uit 1826 (afb.5). Hierin doet Francis Joannes Peeters, bierbrouwer een aanvraag om op de achterbouw van zijn huis in de Slijpstraat 94 uitkomende in de ‘Huidevettersstraete’ twee bouwlagen op te trekken tot een nieuwe ‘bouwing, schoon strekkende tot aenmerkelijke verbetering van voornoemde straete’¹⁸. Hierin herkennen we inderdaad de (huidige) achtergevel van ons huis. De foto op afb. 6 toont de zijgevel van het hoekhuis in de Sleepstraat (toen nr. 94) en de genoemde gevel van de achterbouw naast de boom achterin het nu doodlopend steegje, overblijfsel van de oude ‘Huidevetterstraete’. We kunnen beide gebouwen exact lokaliseren op de vroegere kadastrumnummers 2202 en 2203 van het eerste kadastrumplan (sectie A noord) opgemaakt rond 1830 (afb. 7).

Afb. 6. Overblijfsel van het oude Huidevetterken (straat) met vooraan de zijgevel van het hoekhuis in de Sleepstraat en achterin naast de boom de achtergevel van het hier beschreven huis.

Foto genomen vanuit de Sleepstraat. Situatie anno 2014.

Door het archief van het Belgische kadaster te raadplegen komen we aan het volgende overzicht van de opeenvolgende eigenaars¹⁹. Slechts sporadisch verwijzen de gegevens naar de mensen die er echt woonden en naar de activiteiten die er werden uitgeoefend. We spreken hier in de eerste plaats over de percelen die vandaag onze eigendom zijn, deels gelegen in het Huidevetterken en deels in de Sleepstraat²⁰.

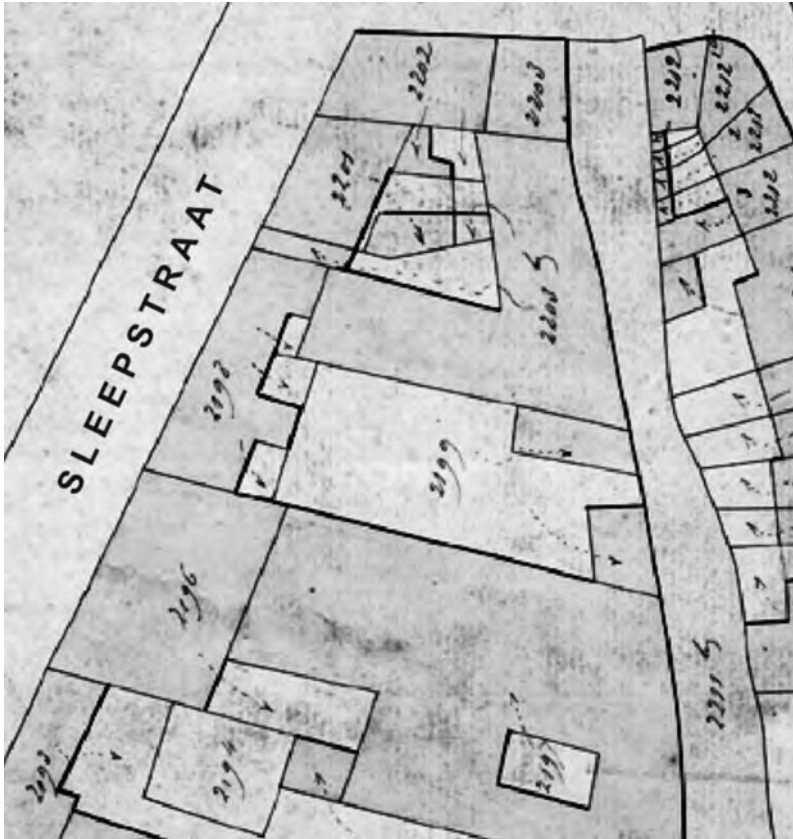
Op het primitieve (eerste) kadasterplan (ca. 1830) staat als eigenaar van (een deel) van die percelen vermeld: Francis Peeters, brouwer uit de Sint-Salvatorstraat. Dit is inderdaad degene die in 1826 een bouwaanvraag deed om een ‘achterbouw’ met twee verdiepingen op te trekken. In 1851 vinden we bij diezelfde eigenaar een ‘verbouwing met wijziging van de perceelgrenzen (*changement de limites*) terug. Hij bezit naast zijn eigendommen in de Sint-Salvatorstraat, een huis in de Sleepstraat samen met een huis en een pakhuis in de Huidevettersstraat.

In 1868 volgt er een verkoop aan Jules-Victor Gisquiere, koopman in wijn te Gent. In 1872 worden er verbouwingen uitgevoerd, opnieuw met verandering van perceelgrenzen. In 1882 wordt er weer verkocht aan Jean Casier, eigenaar, Slijpstraat (Sleepstraat) 89 in Gent. Deze sloopt een aantal tussenmuren en geeft de eigendom een nieuwe bestemming. Dit kunnen we afleiden uit de vermelding van de aard van de eigendommen: huis, magazijn en tenslotte ‘huis met stoomhoutdraaijerij’²¹.

In 1887 kopen koperslager Alexander Van de Woestijne en zijn echtgenote Antigone Sielbo de eigendom aan. Zij zijn de ouders van drie zonen, de beroemde kunstenaars Karel en Gustaaf, samen met Edouard die het bedrijf van zijn ouders zou verder zetten. Alexander had eerder in 1883 een koperslagerij aan de Sleepstraat overgenomen van zijn oom. Het bleek een ideale ligging, vlakbij de industriële Minnemeerswijk, zo lezen we in de recent verschenen biografie van Karel Van de Woestijne²². Er zijn immers in de buurt tientallen bedrijven gevestigd die de diensten van een koperslager goed kunnen gebruiken: brouwerijen, stokerijen, suikerraffinaderijen en machineconstructie-ateliers hebben nood aan ‘brauwketels en stookketels’²³.

Karel Van de Woestijne noemt in één van zijn geschriften de buurt plastisch “*een nogal goren stadswijk, die leidt naar een nijverige en brutaal-bralle werkmansbuurt van nauwe steegjes en walmende huisjes, waar zwarte fabrieken hunne omfloerste vensterogen en den roetbos der hooge schouwen boven heffen*”²⁴.

De Sleepstraat zelf was (ook al) in die dagen een kleurrijke straat, met pastei, brood- en peperkoekbakkers, slagers, kruideniers, likeurstokers en herbergiers, kappers, kleermakers en pettenmakers, borstelmakers, loodgieters en huisschilders. Ook een paar apothekers, twee fotografen, enige fabrikanten,

Afb. 7. Detail van het eerste kadasterplan Sectie A noord (ca. 1830).

Rechts het waterloopje met bovenaan nog een stukje van het Huidevettersbrugje en het naar de Sleepstraat ombuigende deel van het Huidevetterken(straatje). Het beschreven huis staat op het toenmalige perceel 2203 bij het brugje.

een hoofdonderwijzeres, een geneesheer en een onderpastoor vinden we daar terug²⁵.

Het jonge gezin heeft nog meer plannen: in 1886 hadden ze hun huis in de 'Slijpstraat 106' aangekocht, samen met een 'huis van stoom' met houtdraai-erij aan het onmiddellijk daarachter gelegen Huidevetterken. Hier komen we dus bij de toenmalige eigendom van bovengenoemde Jean Casier. Het oude huis aan de Sleepstraat wordt afgebroken en er wordt een nieuwe brede woning met koetspoort gebouwd. Dit huis staat er nog altijd (vandaag nr. 170). Dit is het 'Vaderhuis' waarover Karel Van de Woestijne het heeft in zijn wel-

gekende gedicht:

'Het huis mijns vaders, waar de dagen trager waren / was stil, daar 't in de schaduw der tuinen lag(..)'

De oude stoomhoutdraaijerij (vandaag in ons bezit) werd dus eigendom van de familie Van de Woestijne die daar een ruime koperslagerij vestigt die begrensd wordt door het Huidevetterken. In 1889 werd er trouwens een gloednieuwe stoommachine geïnstalleerd.

Ondertussen slaat het noodlot toe in de familie Van de Woestyne. Vader Alexander sterft in 1890 plots, getroffen door een beroerte. Dit noopt zijn weduwe Antigone Sielbo ertoe om met behulp van haar zonen de zaak verder te zetten. Het zal vooral Edouard zijn die haar helpt in het bedrijf. Karel en Gustaaf gaan zoals gekend de meer artistieke toer op... Moeder Sielbo richt een vennootschap op 'Weduwe Al. Van de Woestijne-Sielbo'. Mevrouw Sielbo sterft echter in 1903. De maatschappij wordt ontbonden en als eigenaar wordt in het kadaster Edouard Van de Woestyne-Spelkens vermeld.

Demping van het Huidevetterken en verdere geschiedenis

Het moet in deze periode geweest zijn dat het waterloopje het 'Huidevetterken' gedempt werd. Dit kaderde in het algemene plan van burgemeester Lippens en stadsingenieur Emile Braun om de Gentse volkswijken te 'saneren'. Enerzijds kon men zo de vuiligheid van de 'open riolen' weg werken. Anderzijds kon men door het rechtekken van straten de zeer hoge concentraties van arbeiders in bepaalde wijken beter spreiden en zo de veiligheid voor de burgerij verbeteren²⁶. In 1886 waren de plannen voor de verbreding en rechtekking van de straat het Huidevetterken²⁷ goedgekeurd maar vervolgens nooit uitgevoerd. In de plaats daarvan besliste men om het water te dempen en om een nieuwe straat te creëren, de Karel Mirystraat.

Dat het Huidevetterken ondertussen gedempt is weten we ook uit een procedure die Edouard in 1890 aanspant tegen de Stad Gent, in verband met het verwerven van "*une parcelle de terrain situé à Gand, provenant du comblement du cours d'eau entre la rue des Maisons dieu et la rue des Tanneurs (...)*". Hij krijgt het stukje grond zelfs gratis op voorwaarde van het plaatsen van een hekken ter afsluiting van de Sleepstraat. Dit betekent het einde van het bestaande stukje 'Huidevettersstraat' over het Huidevettersbrugje als openbaar straatje²⁸. Met de aanleg van de Karel Mirystraat kwam er rond 1890 een nieuw kruispunt met de Sleepstraat even verderop. Deze situatie duurt tot vandaag. Edouard slaagt er ook in de door de demping nieuw gevormde percelen grenzende aan zijn eigendom aan te kopen van de Stad Gent. We veronderstellen dat nadien het huidige poortgebouw met de koperen bol werd gebouwd als

nieuwe achteruitgang van de kopergieterij in het Huidevetterken (afb. 8). Volgens de kadastrale gegevens werd het complex (huis, werkhuis en tuin) in 1927 na herschatting, toegewezen (“toewijs”?) na verkoop (?) aan Hector de Stella, senator en hoogleraar wonende aan de Voskenslaan 177 te Gent. In 1955 laat deze het bezit over aan zijn twee dochters Cécile en Elisabeth en hun respectievelijke echtgenoten: Jean Van Houtte²⁹- de Stella, professor - senator, Sint-Michielslaan 54, Brussel en Emile De Rom – de Stella, Fortlaan 11, Gent.

In 1960 volgen grote verbouwingen waardoor het stoomwerkhuis verenigd wordt met andere percelen. Vervolgens komt de eigendom in handen van César Boxy-Ostijn, nijveraar, wonende in de Gustaaf Callierlaan 44, Gent. In 1976 wordt Denise Van Ryssel, frituuruitbaatster, wonende in Oostakker eigenaar. In 1986 komen de percelen in handen van Luk Vertongen-Avraam, architect, wonende in de Sleepstraat 166, Gent. Zo zijn we weer terug naar het begin van onze uiteenzetting over de respectievelijke eigenaren..

Besluit

De zoektocht in verband met onze opdracht in de gidsopleiding ‘Een Bronnenstudie’ werd voor mij een leerrijke ervaring. Het voelt echter aan als nog maar een begin. Langs de ene kant zou ik later graag verder zoeken, het verleden in. Wie bouwde ons huis en wanneer precies? Wie waren de eigenaren van de percelen in de 17de en 18de eeuw? En bovenal : wat deden de mensen die hier woonden? Hoe en met hoeveel woonden ze hier? Welk beroep oefenden ze uit? Wat was hun plaats in de stedelijke samenleving? Ik weet niet of er wel degelijk bronnen beschikbaar zijn om dit uit te pluizen, maar wie zoekt die vindt. De handleiding ‘Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent’ uitgegeven door het Stadsarchief kan daarbij een leidraad zijn.

De goesting is er in elk geval wel...

Marijke Mortier

Noten

- 1 De wijk wordt vandaag in de Gentse stedelijke administratie Sluizeken - Tolhuis - Ham genoemd. Meer bepaald is het de oude wijk van het Seleskest, gelegen dicht tegen de Heilige Kerstkerk met als belangrijkste straten vandaag de Sint-Salvatorstraat en de Sleepstraat.
- 2 Architect Luk Vertongen.
- 3 Gysseling, M., **De Oude Leien te Gent**. In: Duvosquel, J.M. , Thoen E. (eds.), *Peasants and Townsmen in Medieval Europe. Studia in Honorem Adriaan Verhulst*, Gent, 1995, p. 92.

Afb. 8. Het poortgebouw als (veronderstelde) achteruitgang van de kopergieterij Van De Woestijne. Situatie anno 2014. Foto vanuit het Huidevetterken.

- 4 Stadsarchief Gent (SAG), Modern Archief, reeks DD, nrs 12-13, Atlas Piéton & Boutique (detail).
- 5 Niet te verwarren met de straat Huidevetterken. De Huidevetterskaai is de straat aan de oever van Leie vanaf de Minnemeersbrug tot aan de Groenbrugstraat.
- 6 Devriese, L., Van de hudevettersbrugge tot de Huidevetterskaai. In *Tijdschrift voor Industriële Cultuur* (het MIAT museuntijdschrift T.I.C.), deel 81, Cahier 25, 2003.
- 7 Zoals bijvoorbeeld De Potter F., *Gent van den oudsten tijd tot heden*. Deel 6, Gent, 1892, pp. 360-383, 517-526; Dambruyne, J., *Corporatieve Middengroepen. Aspiraties, Relaties en Transformaties in de 16de eeuwse Gentse ambachtswereld. Verhandelingen voor de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 2002, deel 28, p. 1-884; De Roo J., *De lederneringen en de techniek van het lederbewerken te Gent* (ca. 1500-ca.

- 1800). In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1992, deel 46, P. 81-110; Devriese L., Het Gentse ambachtsleven veelzijdig weerspiegeld in de huidenvetterij. In *Tijdschrift voor Industriële Cultuur* (T.I.C.), deel 81, Cahier 25bis, 2003.
- 8 Devriese, L., *ibidem*,
 - 9 Men had ook nog de ‘grote’ neringen. Die hadden te maken met de textielproductie, met name de lakenproductie die in Gent zeer vermaard was.
 - 10 Boone, M., *Gent en de Bourgondische Hertogen ca. 1384-1453*. Brussel, 1990, p. 38 en 76-78.
 - 11 Omstandige uitleg over het ambacht van de huidenvetters in Gent vinden we in bovengenoemde Devriese L., Het Gentse ambachtsleven veelzijdig weerspiegeld in de huidenvetterij. In het MIAT wordt in de permanente tentoonstelling een draaiende looiton aangedreven op stoom, getoond.
 - 12 Dit vermoeden is gebaseerd op het feit dat we tijdens de verbouwingen in de jaren 80 en nog eens na 2004 in de bodem sporen vonden van grote ‘kuipen’ die men doorgaans aantreft in een huidenvetterij.
 - 13 Coene A. & De Raedt M., *Kaarten van Gent 1534- Plannen voor Gent 2011*. Gent, uitgeverij Snoeck, 2011.
 - 14 Groot plan van gemaakt in 1619 door den landmeter Jacques Horenbault.
 - 15 *Le Grand plan de Gand par Sanderus & Hondius – 1641*, uitgegeven door de Commission des Monuments de Gand’ in 1904.
 - 16 *Plan de Gand en 1756, par Ignace-Balthasar Malfeson*. Uit de atlas gemaakt in opdracht van de Afgevaardigden van de Staten van Vlaanderen in 1757.
 - 17 Voorbeelden van kaarten uit 18de en 19de eeuw: *Plan van Gent gemeeten en gegraveerd in 't jaer 1796 door G. Goethals; Plan routier de la ville et commune de Gand, An 8me, divisé en six sections* door Louis De Vreese, geograaf, gezworen landmeter en graveur, 1799; *Plan percellaire de la ville de Gand et d'une partie de sa banlieue* door de gebroeders Gérard.
 - 18 SAG, Reeks G nr. 5779.
 - 19 Gegevens over de eigenaars van onze percelen werden opgezocht in het Archief van het Kadaster, Sint - Lievenslaan 27, Gent. Belangrijke hulp is daarbij Charles L. e.a., *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent, Stadsarchief Gent*, 2001.
 - 20 Grondplan met betreffende percelen rond 1880 in: Plan Gevaert & Van Impe, SAG, Atlas Goetgebuer, L2/30.
 - 21 Een nauwkeurige kaart op basis van de kadastrale plannen werd in 1878 opgemaakt door Gevaert & Van Impe in: Coene A. & De Raedt M., 2011. p. 155.
 - 22 Theunynck, P., *Biografie Karel Van de Woestijne*, Meulenhoff-Manteau, Antwerpen, 2010. p. 29.
 - 23 Advertentie van de Koperslagerij Van de Woestijne in de ‘Wegwijzer van Gent’, 1889.
 - 24 Theunynck, P, *ibidem*.
 - 25 *Wegwijzer van Gent*, 1895.
 - 26 COENE A. & DE RAEDT M., 2011. p. 145.
 - 27 Terug te vinden in ‘Bulletin Communal’, zitting van 7 december 1886. Kopieën in de Stratendossiers bewaard in het Documentatiecentrum voor Geschiedenis en Oudheidkunde Gent, in Sint-Amandsberg.
 - 28 SAG, Bouwaanvragen G1596 en G1603.
 - 29 Volgens Wikipedia was Jean Van Houtte professor in de rechten en CVP-politicus. Hij was tweemaal minister van Financiën (1950-52 en van 1958-61). Van 1952 tot 1954 was hij premier van België.